

Практичне заняття 3

ФОРМИ, ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Мета: ознайомитися з основами ТКР, визначити й опанувати провідні методи освіти та виховання.

Теоретичні відомості

Головна мета освіти на сучасному етапі – набуття школярами суспільного досвіду, успадкування історичних традицій, формування національної духовної культури. Саме це визначає головні принципи позакласної роботи як потужного механізму формування особистості.

Сучасна позакласна освіта ґрунтується на принципах гуманізації, єдності загальнолюдських і національних цінностей, демократизації, науковості та системності, безперервності, наступності й інтеграції, багатокладності та варіативності, добровільності та доступності, самостійності й активності особистості, практичної спрямованості.

Принципи навчання - це основні дидактичні положення як усієї системи навчання, так і окремих навчальних дисциплін. Принципи навчання мають ієрархічну структуру і впливають з основних принципів дидактики. Нижче розглянуто головні принципи навчання.

Принцип науковості навчання полягає в доборі матеріалу, відповідного за структурою і змістом рівню сучасної науки, необхідного для формування в школярів уявлень про причинно-наслідкові зв'язки географічних явищ, процесів і подій, про новітні досягнення географії та її зв'язок з іншими науками. Науковість навчання передбачає дотримання принципів систематичності, послідовності, єдності конкретного й абстрактного, проблемності, професійної спрямованості, усвідомлення, розвитку теоретичного мислення.

Принцип систематичності та послідовності передбачає засвоєння змісту навчального матеріалу за схемою «від простого до складного» через послідовне викладення матеріалу, виділення основного, логічний перехід від засвоєння попереднього до сприйняття нового. Дотримання цього принципу забезпечує системність здобуття знань учнями (відповідно і системність мислення).

Принцип доступності викладання виявляється в компенсуванні складності змісту навчального матеріалу майстерним його викладенням учителем або вдалою подачею автором підручника через дотримання принципу послідовності - від простого до складнішого. Тобто чим складніший матеріал, тим простіше, дохідливіше слід його подавати.

Принцип зв'язку навчання з життям, теорії з практикою полягає у використанні на уроках життєвого досвіду учнів, розкритті практичної значущості знань, застосуванні їх у практичній діяльності, в участі школярів у громадському житті. Відповідно до зазначеного принципу наукові положення в навчально-виховному процесі повинні бути підтвержені конкретною педагогічною практикою.

Принцип свідомості й активності учнів передбачає ініціативність навчання через застосування проблемних методів, залучення всіх психічних процесів, які сприяють активізації пізнання. Активне й свідоме набуття знань, умінь і навичок неможливе без застосування різноманітних розумових операцій (порівняння і зіставлення, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, аналогії), без установалення взаємозв'язків і взаємообумовленості у вивченому матеріалі, правильного формулювання думки в ході усного мовлення. На успішність засвоєння матеріалу учнями впливає пізнавальна активність, яку стимулюють систематичним повторенням засвоєних знань, варіативністю й диференціацією вправ і видів роботи для засвоєння складного матеріалу доступними методами. Застосуванню знань під час виконання конкретних завдань сприяють проблемне навчання, диференціація матеріалу відповідно до навчальних можливостей учнів, використання сучасних технічних засобів навчання, уміння вчителя враховувати психологічний стан учнів.

Принцип наочності обумовлений успішністю навчання на основі живого сприйняття конкретних предметів і явищ дійсності або їх зображень, зокрема натуральних (рослини, тварини, зразки гірських порід, зоряне небо, прилади, машини, явища природи), образних (картини, таблиці, моделі, муляжі, математичні фігури), символічних (географічні карти, графіки, діаграми, схеми, формули). Застосування наочних засобів підпорядковане цілям та завданням навчання відповідно до необхідності розвитку самостійності й активності учнів з урахуванням їх вікових особливостей. Наочні засоби мають бути змістовні, естетично оформлені, лаконічні, вони повинні відповідати психологічним законам сприйняття й не викликати додаткових асоціацій.

Принцип стійкості знань, умінь і навичок спрямовує позакласну роботу на тривале збереження в пам'яті набутих знань, умінь і навичок через їх повторення й закріплення: повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з пройденим раніше; активізація пам'яті й мислення учнів під час повторення (запитання, порівняння, аналіз, синтез, класифікація, узагальнення); групування матеріалу з метою його систематизації; акцентування основних ідей у процесі повторення матеріалу; застосування різноманітних вправ і методик, форм і підходів, самостійної роботи як методу; постійне звернення до раніше засвоєних знань для нового їх трактування.

Принцип індивідуального підходу до учнів означає врахування рівня розумового розвитку, знань і вмінь, працездатності, пізнавальної та практичної самостійності учнів, їх пізнавальних інтересів, розвитку вольової сфери, ставлення до навчання.

Принцип емоційності навчання спирається на жвавий, образний виклад матеріалу, емоційність мови вчителя, його ставлення до учнів, зовнішній вигляд, використання цікавих прикладів, застосування наочності й технічних засобів навчання, формування в учнів почуття обов'язку.

В умовах швидкого розвитку суспільства в позакласній роботі з географії виділяють новітні, нетрадиційні принципи, які описано нижче.

Принцип демократизації полягає в організації позакласної роботи відповідно до умов розвитку суспільства і тенденцій розвитку цивілізації, в урахуванні особливостей навчання залежно від розвитку дитини й застосуванні ефективних форм впливу на неї.

Принцип виховання здорової дитини реалізований у процесі поєднання фізичної культури з моральним, інтелектуальним та естетичним вихованням, виявляється у створенні матеріальної бази для зміцнення здоров'я школярів. У позакласній роботі цей принцип втілено в ТКР.

Принцип диференціації навчального процесу передбачає дозування навчального матеріалу для учнів з урахуванням їх загального розвитку, заохочення кожного школяра до розвитку своїх здібностей за відповідних умов, успішно створених під час організації позакласної роботи з географії.

Принцип оптимізації навчально-виховного процесу ґрунтується на досягненні школярами високого рівня знань, умінь і навичок, розвитку їх психологічних, інтелектуальних функцій, удосконаленні способів та шляхів навчально-пізнавальної діяльності з допомогою вчителів-професіоналів, яких запрошують для спільної участі в позакласній роботі, або з допомогою позашкільних навчальних закладів.

Принцип нетрадиційності системи навчання полягає в застосуванні нових форм навчання, які сприяють засвоєнню учнями знань (колоквиуми, заліки, реферати, наукові повідомлення, олімпіади, конкурси тощо). Цей принцип передбачає спільне навчання різновікових груп учнів і ґрунтується на тому, що старші допомагатимуть засвоїти навчальний матеріал молодшим.

Головний принцип позакласної роботи - *краєзнавчий*. Це принцип в основі якого лежить конкретизація, розкриття й підтвердження наукових понять фактами (природні явища, процеси довкілля) через пізнання малої території - «рідного краю». Краєзнавчий принцип поєднує навчання та виховання в одне ціле шляхом перетворення теоретичних знань на конкретні практичні вміння й навички в умовах, коли краєзнавчий матеріал служить вихідною базою для формування географічних уявлень, усвідомлення понять і закономірностей.

Краєзнавчий принцип дозволяє порівнювати невідомі території та їх властивості з уже відомими - рідними - і в такий спосіб устанавлює чіткі закономірності й сприяє формуванню систематичних знань, стимулює пізнавальний інтерес, ініціативу в навчанні, поживляє процес сприйняття на уроках, допомагає краще зрозуміти нові поняття й засвоїти вже відомі, а отже, підвищує ефективність освітньо-виховного процесу.

Розвиток краєзнавчої освіти неможливий без упровадження туристичних форм позакласної роботи - прогулянок, подорожей, експедицій тощо, під час яких учні вчаться досліджувати конкретну територію. Залежно від змісту, напрямку та завдань діяльності всю позакласну роботу можна поділити:

- на пізнавальну (пізнання навколишнього середовища через глибоке опрацювання джерел інформації або отримання знань безпосередньо з навколишнього середовища);
- дослідну (передбачає пізнавальну роботу, основу якої становить активний науковий пошук, відкриття нових фактів, самостійне здобуття знань);

- практичну (розвивається під впливом цілеспрямованого пошуку і формує активне ставлення до навколишнього світу, особистий світогляд і переконання, робить отримані під час дослідної роботи результати суспільно корисними).

Форми позакласної роботи прийнято розрізняти за систематичністю, напрямком, кількістю учасників, місцем проведення роботи тощо.

За систематичністю виділяють періодичні та епізодичні форми. До періодичних належать планові багаторазові заходи з відносно постійним складом учасників, які проводять за конкретними календарними й тематичними планами і які мають тісний зв'язок із навчальними програмами. Найпоширеніші періодичні форми - це гуртки, секції, шкільні географічні товариства. Епізодичні форми охоплюють разові позакласні заходи, що мають поглибити знання з конкретної теми: прогулянки, екскурсії, зустрічі з видатними земляками, свята тощо.

Крім того, важливий складовий елемент позакласної роботи - шкільні краєзнавчі музеї та навчальні стежки (комплексні й тематичні). Вони також ґрунтуються на систематичній роботі, але тривалість їх функціонування обумовлює змінний склад учасників. При цьому керівником та ініціатором може бути вчитель-методист, але втіленням у життя цієї форми роботи займається цілий колектив учнів різного віку.

За місцем проведення розрізняють стаціонарні та нестаціонарні форми роботи. Стаціонарні форми реалізують на базі школи (кабінет, музей, географічний майданчик, дослідна ділянка тощо), вони охоплюють: роботу на географічному майданчику (орієнтування за сторонами горизонту, робота з планшетом, складання планів та ін.); фенологічні спостереження; зустрічі з видатними людьми; уявні подорожі; краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, шкільні краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини; випуск краєзнавчого журналу, радіопередач та стінних газет; листування та обмін краєзнавчою літературою тощо.

Нестаціонарні форми передбачають активне пересування по місцевості з пізнавальною та дослідною метою: різноманітні прогулянки, туристичні походи - одноденні (без ночівель), вихідного дня (з однією ночівлею), багатоденні (краєзнавчо-екскурсійні та ступеневі); подорожі різними видами транспорту (водні, сухопутні тощо), туристичні зльоти і змагання, екскурсії (програмні та позапрограмні; оглядові й тематичні; пішохідні, автобусні, комбіновані тощо).

За кількістю учасників виділяють індивідуальні та колективні (групові й масові) форми роботи. До колективних форм позакласної роботи належать конференції, тематичні вечори, розважальні вечори й ранки, географічні тижні, зустрічі з видатними людьми, конкурси, фестивалі, олімпіади тощо. Групові форми виховної роботи - огляди новин, гуртки різної спрямованості, екскурсії, походи, змагання, конкурси, вікторини та ін.

Доцільність індивідуального підходу зумовлена особливостями розвитку особистості, рівнем її вихованості, досвіду, поведінки, потребами та інтересами. Зазвичай застосування власне індивідуальних форм (бесід, наукової роботи в рамках Малої академії наук, консультацій тощо) у масовій позакласній роботі

обмежене через необхідність соціальної адаптації учнів, що можливе лише в колективних формах (але за умови індивідуального підходу).

Методи позакласної роботи включають способи й шляхи взаємодії вчителів, вихователів та учнів, спрямовані на формування у вихованців певних поглядів, переконань, почуттів і поведінкових звичок. Вибір методу й ефективність його застосування зазвичай залежить від вікових особливостей школярів, рівня розвитку дитячого колективу й окремих школярів, індивідуальних особливостей учнів, доцільності педагогічного впливу. До ефективних методів формування особистості належать методи словесного впливу (роз'яснення, розповідь, лекція, бесіда, диспут тощо) та метод прикладу.

Ефективність позакласної роботи полягає в поєднанні теоретичних і практичних методів роботи: словесних (вербальних); спостереження; роботи з історичними джерелами; картографічного методу тощо. Словесні (вербальні) методи охоплюють лекції, бесіди, розповіді та інтерв'ю, де провідну роль відіграє слово вчителя або особи, яка проводить захід. Цей метод надзвичайно ефективний на початкових етапах позакласної роботи, коли цікава розповідь або бесіда стимулює пізнавальний інтерес, зустріч із видатними людьми свого краю дає змогу відчути свою причетність до історичного минулого батьківщини, лекція дає відомості, що задовольняють пізнавальний інтерес, та визначає шлях подальших досліджень дітей.

Практичні методи спрямовані на формування вмінь і навичок географічних досліджень, тому їх застосовують під час спостережень, роботи з приладами, роботи на географічному майданчику тощо.

Метод спостереження поширений практично в усіх видах краєзнавчих досліджень. Він передбачає самостійне споглядання об'єктів і явищ із наступним формулюванням логічних висновків. Спостереження можуть бути епізодичні (разові), сезонні або систематичні, їх результати обов'язково заносять у щоденник спостережень, вони дозволяють учням робити узагальнення на основі власного досвіду.

Метод конструювання та моделювання застосовують у позакласній роботі під час створення макетів і моделей Землі, саморобних компасів та інших приладів, це сприяє формуванню образного мислення в учнів. Крім того, цей метод підвищує ефективність педагогічних методів (аналогії, абстрагування тощо), а також дозволяє активізувати увагу учнів, сприяє формуванню вміння зосереджуватися, доводити почату роботу до кінця.

Дослідно-експериментальний метод застосовують тоді, коли спостереження за об'єктами чи явищами потребує більшого часу та уваги. Досліди проводить учитель разом з учнями, але ініціативу потрібно віддавати дітям.

Екскурсійно-туристичний метод є один із найцікавіших, адже він має пригодницький характер і водночас пов'язаний з активними способами пізнання об'єктів шляхом безпосереднього ознайомлення з ними. Позитивною рисою цього методу є активне пересування по місцевості, що виконує освітню, виховну та розвивальну функції.

Джерелознавчий аналіз полягає у вивченні джерел географічної інформації, він формує в учнів навички самостійної роботи. Джерелознавчий

аналіз доцільно застосовувати на етапі заочного ознайомлення з об'єктом, коли учні вивчають різноманітну літературу й отримують уявлення про те чи інше явище, об'єкт чи територію.

Картографічний метод є невід'ємна складова частина географічного дослідження будь-якого рівня. У позакласній роботі до цього методу вдаються під час поглибленого вивчення змісту карт, їх аналізу, зіставлення, вимірів за картою, проведення досліджень за топографічними картами, складання картографічних основ для проведення походів та експедицій, оформлення в картографічному вигляді результатів досліджень.

Завдання

1. Заповнити логічну схему (рис. 1)
2. Підготувати розширену доповідь про один з інноваційних методів ТКР. Обґрунтувати його доцільність та переваги.

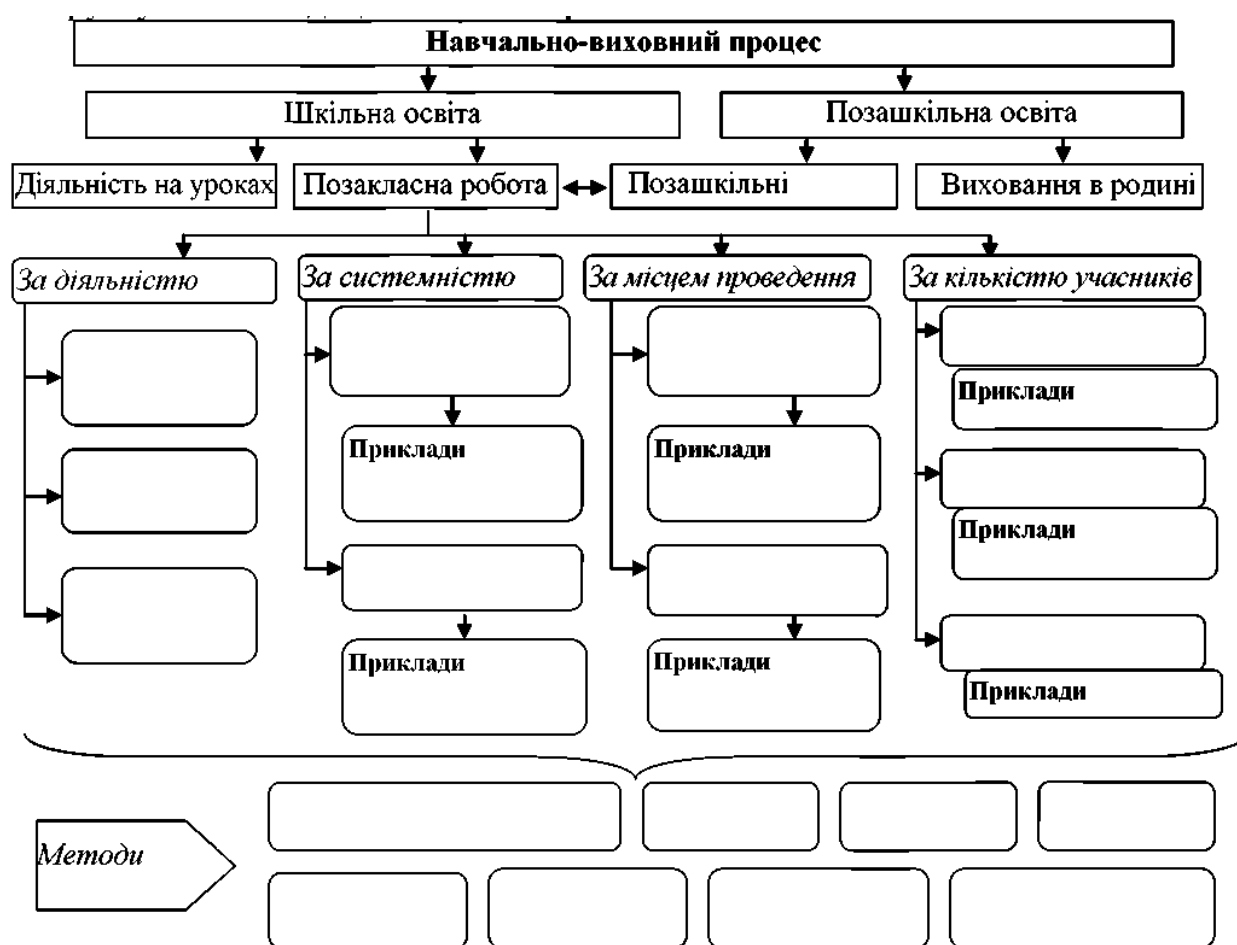

Рис. 1. Місце позакласної роботи в навчальному процесі

Запитання для самоперевірки

1. Які ви знаєте особливості періодичних форм ТКР? Чи вважаєте ви їх більш ефективними, ніж епізодичні?
2. У чому полягає сутність шкільного географічного товариства?
3. У чому полягає джерелознавчий аналіз?
4. Які переваги має краєзнавчий дидактичний принцип позакласної роботи?